

Галина ЧАЙКА

ВІДХІДНИЦТВО БУКОВИНСЬКИХ ЗАРОБІТЧАН ДО БЕССАРАБІЇ

Про відходництво у межі Російської імперії та Бессарабії і його причини йшлося, зокрема, у працях І.А. Гриценка [6], В.М. Ботушанського [2, 3], у опублікованих збірниках документів [11].

Мета пропонованої наукової публікації полягає у тому, щоб дещо ширше висвітлити це питання: з'ясувати причини відхідництва на заробітки до Бессарабії; визначити суть еміграційної політики крайової влади Буковини; висвітлити умови відходу, наймання, рівень заробітків.

Після скасування феодалних відносин в Австрійській імперії, у т. ч. й на Буковині, в 1848 р. селяни стали особисто вільними. Але через те, що більшість з них отримали за викуп незначні земельні наділи, мушили шукати додаткових заробітків для прогодування сімей у місцевих поміщиків. Проте рівень платні у буковинських великих землевласників чи орендарів був низьким. Тому чимало заробітчан мушили вдаватися до наймання де інде, зокрема, у Бессарабії, де кріпацтво було скасовано у 1868 р. і де виникла потреба у найманих сільськогосподарських робітниках.

Про те, що буковинські селяни щороку відбували на заробітки до Бессарабії, засвідчують різні джерела. Та були окремі роки, коли цей відхід набирав форм масової втечі, причому разом з членами сімей. Особливо показові у цьому відношенні були голодні 1866 та 1892 рр. У 1865 р. на Буковині був великий недорід усіх видів сільськогосподарських культур [15, с. 128 – 129]. Уже з осені почалися прояви голоду. Щоб роздобути бодай якісь харчі, люди спродували все домашнє майно, навіть власні хати [2, с. 73]. Коли ж до весни 1866 р. скінчилася будь-яка пожива, і смерть косила людей, як траву, частина голодного люду, особливо з північних повітів, вдалася попросту до втечі з рідного краю, зокрема до Бессарабії.

До початку липня 1866 р. з багатьох сіл Буковини в Бессарабію прибули сотні голодних людей, у т. ч. дітей, зокрема з Боян – 173 чол., з Магали – 54, з Цуринів – 67, з Легучен-Тевтулуй – 28, з Слободи-Раранчі – 93, з Новоселиці – 5, з Топорівців – 95, з Раранчі – 223, з Молодії – 20, з Ленківців – 2, з Волоки-над-Дерелуєм – 11, з Вербівців – 3, з Остриці – 8, з Гоголини, Юрківців, Шубранця – по 4, з Маморниці – 2,

з Чорнівки – 7, з Серету, Костинців – по 3, з Васловівців, Шерівців, Глибочка, Бросківців, Рогізни, Барбівців (нині Брусниця), Велавчого – по одному. Крім того, через буковинську ділянку австрійсько-російського кордону перейшло 36 емігрантів з 12 галицьких сіл і містечок. Всього разом емігрувало 277 родин загальним числом 844 чол. (у т. ч. 114 дітей віком до 15 років), серед них 213 українських сімей (77 %) і 64 румунські (молдавські) (23 %) [7. Спр. 2868. Арк. 66–87].

У листі новоросійського і бессарабського генерал-губернатора П. Коцебу до австрійського генерального консула в Одесі від 9 (21) травня 1866 р. сповіщалося, що він зі згоди міністра внутрішніх справ Російської імперії дав розпорядження бессарабському обласному начальнику «залишити цих нещасних голодних людей в межах імперії... видати... необхідну грошову допомогу і забезпечити їх квитками для прямування в серединні повіти Бессарабії та в Херсонську губернію для заробітків» [7. Спр. 2868. Арк. 32–33].

У зв'язку з тим, що Садгірське повітове управління просило Крайове управління Буковини вимагати від російських властей повернення усіх збіглих буковинських емігрантів, бессарабський віце-губернатор пояснював ситуацію: з напливом у Хотинський пов. маси емігрантів із сіл Бояни, Раранче, Слободзія, Гоголина, Топорівці, Тевтулуй хотинське поліцейське начальство хотіло втікачів повернути назад у австрійські володіння, але ті заявляли, що покинули свою батьківщину «тільки через голод». А у зв'язку з тим, що Хотинський пов. теж постраждав через неврожай, то «маса голодних людей була тягарем для місцевого населення». Хотинський повітовий справник переконував збіглих повернутися на батьківщину, але ті відповідали, що «там їх чекає голодна смерть і тому вони воліють краще вмерти на місці, ніж повертатися додому» [11, с. 124-125].

Через те, що австрійські прикордонні власті своїх безпаспортних людей не приймали, або приймали б дуже довго після відповідної перевірки, тому цим 279 сім'ям були видані тимчасові посвідчення і направлені на роботу у південні повіти Бессарабії, Херсонську і Таврійську губернії [7. Спр. 2868. Арк. 43].

На вимогу Державного міністерства Австрії до президії Крайового управління Буковини від 11 червня 1866 р. останнє 18 червня звернулося до бессарабського начальства видати збіглих буковинців, зокрема військовозобов'язаних [11, с. 125-126]. Бессарабський губернатор генерал-майор Антонович і начальник канцелярії Міщенко у листі від 6 (18) липня наголошували, що прийняли втікачів тільки з причини голоду, надали їм допомогу (а не посадовили в тюрму), відправили з Хотинського пов., бо там теж було голодно, забезпечили їх роботою

на збиранні врожаю, але після цього їх подальша доля невідома. Тому означені посадовці запитували австрійські власті, чи після закінчення польових робіт повертати їх усіх (згідно зі списками) в Австрію, чи шукати їм поселення в межах Російської імперії [7. Спр. 2868. Арк. 84 – 85]. Цікаво, що Крайове управління, яке добивалося повернення усіх збіглих емігрантів, у своїй відповіді російським властям 1 жовтня 1866 р. сповіщало, що становище на Буковині важке, а тому «крайова президія поки що не має підстави просити ваше превосходительство, щоб їх було повернуто». Більше того, якщо б буковинці побажали назавжди залишитися в межах Російської імперії, то крайова президія вважала, що «прийняття російського підданства залежить насамперед від бажання та рішення самих згадуваних громадян, і ц[ісарсько]-к[оролівська] крайова президія готова розглянути це питання, коли від цих людей надійдуть заяви на дозвіл для переселення» [11, с. 130 – 131]. Австрійські власті фактично відмовлялися від своїх громадян, повернення яких добивалися. Російські власті все ж вислали з країни 14 буковинських емігрантів як військовозобов'язаних [11, с. 131]. За даними російських властей станом на 29 жовтня (10 листопада) 1868 р. в Бессарабії після повернення деякої частини буковинців додому все ще перебувало близько 700 чол. австрійськопідданих, з них у повітах: Сороцькому – 137, Акерманському – 20, Бельцькому – 150, Оргіївському – 22, Бендерському – 16, Кишинівському – 70, Хотинському – 285 [11, с. 132]. Отже, значна частина з них перебувала ближче до Буковини, і мала можливість підтримувати зв'язки з батьківщиною. Більшість буковинських емігрантів перебували в Бессарабії за тимчасовими паспортами, що видавалися бессарабськими властями, працювали здебільшого у поміщицьких маєтках, почасти ремісниками, дехто орендував землю, чимало залишилося на постійно в Бессарабії, на Півдні України.

Отже, такі загрозливі для життя явища, як голод, мали серйозний вплив на демографію Буковини: частина населення вимирала, частина емігрувала.

У наступні роки і десятиліття заробіткова сезонна еміграція з Буковини в межі Російської імперії, хоч і не в таких екстремальних невідрадних обставинах, як у 1865-1866 рр., продовжувалася.

Українська газета «Буковина» у номері за 25 квітня 1886 р. також констатувала, що «емігрують вони (*селяни – Авт.*) до Бессарабії і Румунії в цілі шукання хліба. Там вони пропадають для краю безповоротно», або вертаються з незначним заробітком [4. – 1886. – 28 квіт.]. Газета «Буковински Вѣдомости» писала у номері за 27 березня 1898 р.: «Минулого тижня відправилося на заробітки в Бессарабію кілька сот буковинських русинів» [5. 1898. 27 бер.]. Російські джере-

ла також констатували значний приплив робочої сили з Буковини в Бессарабію та українські губернії у 70-х рр. XIX ст. Російський консул у Чернівцях Д. Кіра-Дінжан доповідав у Петербург у листопаді 1873 р., що буковинські селяни відправляються «масами в Бессарабію і Південну Росію», що їм потрібні заробітки, а тамтешнім роботодавцям – їхня праця [11, с. 208].

На першій крайовій профспілковій конференції 30 серпня 1896 р., виступаючи, делегат Хомет засудив практику «торгівлі людьми», коли посередники з Бессарабії, України, Румунії ходять від хати до хати в буковинських селах, дають наперед т. зв. «форшуси» (грошові завдатки) під майбутню роботу і в такий спосіб спонукають їх до еміграції в сусідні країни [14. 1896. 25 вер.].

Найбільше відхідників йшло на заробітки в українські губернії і в Бессарабію з північних українських сіл Буковини, почасти з румунських, зокрема з Миткова, Чорного Поточу, Мосорівки, Вікна, Онута, Боянчука, Брідка, Горошівців, Малого Кучурова, Погорілівки, Самушина, Топорівців, Рогізни, Жучки, Реваківців, Станівців, Кам'яної, Великого Кучурова, Старої Жадови, Жучки, Боян, Глибоки, Остриці, а також з міст і містечок – Чернівців, Садгори, Кіцманя, Сторожинця, Вижниці та ін. [9, с. 201].

У 1899 р. на Буковині діяло 12 контор, які наймали буковинців на закордонні заробітки. Депутат Буковинського крайового сейму Микола Василько у своїй інтерпеляції до крайового президента Бургіньона зазначав, що послуги цих посередників дуже дорогі для бідних відхідників, бо вони «позбавлені елементарних прав, беззахисні, експлуатовані» [17, с. 218].

Угоди укладалися спочатку не персонально з кожним заробітчанином, а з групою в кілька десятків осіб. Але за таким контрактом встановлювалася своєрідна кругова порука: один за всіх, всі за одного. Тобто, якщо хтось, взявши аванс, не відправився з групою на роботу, чи вже на роботі в Бессарабії чи в Україні самовільно залишив групу, то остання мусила за нього відпрацювати аванс і всі витрати роботодавця. Так, група селян з Великого Кучурова і Волоки числом 203 особи зверталася у вересні 1866 р. зі скаргою до Крайового управління на тих своїх односельчан, які, найнявшись разом з іншими на роботу в маєток поміщика Мафо с. Калінешти неподалік Бельц і одержавши попередньо аванс, не прибули на роботу, а окремі з прибулих, покинули групу. В результаті заробітчани заборгували роботодавцю 547 гульденів 9 крейцерів, які поміщик вимагає з групи [11, с. 128 – 130].

На весняно-польові роботи буковинські заробітчани здебільшого відправлялися групами по кілька десятків чоловік з визначеним стар-

шим. На роботи восени і взимку йшли невеликими групами по кілька чоловік [6, с. 141]. Більшість заробітчани йшла на заробітки, уклавши трудові угоди з посередниками-вербувальниками, інколи одержавши певний аванс. Однак, будучи «пов'язані» цим авансом, заробітчани були приречені працювати у майбутньому лише за ту плату, яку визначив роботодавець.

З окремих сіл йшли десятки людей щороку на заробітки. Так, у 1890 р. одержали паспорти для виїзду в Бессарабію на різні роботи за наймом із с. Митків – 88 осіб, з с. Чорний Потік – 50 осіб, з с. Мосорівка – 30 осіб, з с. Вікно – 20 осіб, з с. Онут – 18 чол. У наступному 1891 р. такі паспорти видано 73 чол. з с. Митків, 35 чол. – з с. Чорний Потік, 21 чол. – з с. Мосорівка, 20 чол. – з с. Онут, 15 чол. – із с. Брідок, 15 чол. – із с. Малий Кучурів та ін. [6, с. 139–140].

1892 р. був неврожайним. Значно менше було зібрано зернових, технічних, кормових культур. Старше покоління людей ще пам'ятало, як чверть століття тому (1865 – 1866 рр.) від голоду мерли тисячі людей. Тому частина мешканців з північно-східних околиць Буковини почала залишати разом з сім'ями свої убогі оселі, потайки переходити австрійсько-російський кордон і шукати порятунку в сусідній країні [4. 1896. 16 серп.].

Це викликало стурбованість властей. Крайовий президент направив у район Онута і Чорного Потоку начальника жандармерії Катаржі і начальника Кіцманського повітового управління. Військо і жандарми блокували кордон від с. Добринівці до с. Онут [11, с. 176–178].

Ситуація настільки стурбувала власті, що туди 17 жовтня прибув сам крайовий президент Кравс. Він дав вказівку правоохоронним, адміністративним органам, прокуратурі рішуче присікати найменші прояви агітації за еміграцію [7. Спр. 5986. Арк. 136].

Загалом число емігрантів було досить великим. Щоправда, значна частина цих емігрантів, що рушили в сусідню країну пізньої осені, коли польові роботи в основному закінчилися, незабаром повернулися без якихось значних заробітків. Але наступного 1893 р. в окремих селах поміщики і орендарі маєтків відчували певну нестачу робочої сили [14. 1894. 24 лют.].

Станом на 18 січня 1893 р. з сіл Чорний Потік, Онут, Погорілівка, Дорошівні, Юрківці, Вікно, Брідок, Мосорівка, Горошівці, Боянчук, Лука, Репуженці, Митків, Киселів, Самушин, Кулівці емігрувало за офіційними даними 315 осіб, у т.ч. 142 чоловіки, 63 дружини, 110 дітей [Підрах. за: 11, с. 189 – 198]. Серед 142 глав сімей чи нежонатих чоловіків 114 не мали поля, 14 мали до 1 йоха (1 йох – 0,57 га), 8 мали від 1 до 2 йохів, 5 – від 2 до 3 йохів, 1 мав 3 йохи землі, 101 не мав хати. З 20 по 31 січня 1893 р. у межі Російської імперії емігрувало ще більше ста буковинців і галичан [11, с. 199].

Надалі еміграція в Російську імперію здійснювалася в основному законним шляхом. Зокрема, з листопада 1892 р. по лютий 1893 р. із Кіцманського і Чернівецького повітів емігрувало за закордонними паспортами через Новоселицю 60 осіб [14. 1893. 2 бер.]. (Закордонні паспорти візувалися російським консульством на 6 місяців, після чого це візування необхідно було продовжувати, сплативши 3 фл.) [4. 1897. 29 вер.]. Водночас за лютий 1893 р. російська прикордонна служба вислала назад на Буковину через Новоселицю 90 буковинських емігрантів [8. Спр. 86. Арк.5].

Еміграція селян 1892 р. з північних сіл Буковини викликала широкий резонанс в краї. Про неї заговорили у Буковинському крайовому сеймі. Причини цієї еміграції з'ясовував український депутат-народовець Єротей Пігуляк. 2 травня 1893 р. він виступив у сеймі з великою промовою, стверджуючи, що еміграція у межі Російської імперії була викликана вкрай важким становищем селянства. На підставі ознайомлення з земельною статистикою 1880 р. по 10 селах тодішнього Заставнівського судового повіту, зокрема таких, як Онут, Погорілівка, Боянчук, Юрківці, Добринівці, Чорний Потік, Митків, Брідок, Вікно, Самушин, звідки найбільше емігрувало селян, він встановив, що серед усіх 3939 господарств цих сіл таких, що мали менше 1 морга (1 морг – 0,75 га), було 1036 господарств, або 26,3 %, більше 1 морга – 965 господарств (24,5 %), 2 морги – 555 г-в (14,1 %), 3 морги – 405 г-в (10,3 %), 4 морги – 290 г-в (7,4 %), 5 моргів – 193 г-в (4,9 %), 6 моргів – 122 г-ва (3,1 %), 7 моргів – 107 г-в (2,2%), 8 моргів – 47 г-в (1,2 %), 9 моргів – 44 г-ва (1,1 %), 10 моргів – 38 г-в (1,0 %), від 10 до 15 моргів – 75 г-в (1,8 %), від 20 до 25 моргів – 11 (0,3 %), від 25 до 50 моргів – 9 г-в (0,2 %), понад 50 моргів – 5 г-в (0,1 %). Є. Пігуляк взагалі вважав, що селяни, які володіли земельною площею до 5 моргів (а це понад 87 %), належали до сільського пролетаріату. Водночас поміщикам у цих селах належало 10 807 моргів. Щоб поліпшити земельні відносини, Є. Пігуляк пропонував землі Буковинського православної релігійного фонду віддавати в безпосередню оренду селянам [4. 1893. 30 квіт.]. Звичайно, цей захід у майбутньому не зупинив би еміграцію, але депутат не бачив більш рятівного заходу.

Прем'єр-міністр і міністр внутрішніх справ Австрії у зв'язку з вищеозначеними подіями звернувся до російського уряду посилити контроль на кордоні проти еміграції русинів з Буковини і Східної Галичини, проти поширення певних обнадійливих обіцянок. Російський уряд відповів, що землі для наділення русинських емігрантів в Росії немає, а прикордонним службам дано наказ посилити паспортний режим при переході кордону [8. Спр. 86. Арк. 5].

Щоб не допустити масової самовільної еміграції буковинських мешканців у 1893 р., власті вживали різні заходи. Зокрема, за розпряд-

женням прем'єр-міністра Австрії президія Крайового управління звернулася 2 березня 1893 р. до Буковинської православної консисторії, щоб та наказала священикам Кіцманського, Чернівецького, Вижицького і Сторожинецького повітів повести енергійне роз'яснення серед мирян у церквах проти еміграції. 13 (25) березня того ж 1893 р. консисторія за підписом митрополита Сильвестра направила відповідний циркуляр священикам Буковини [8. Спр. 86. Арк. 5]. І така роз'яснювальна робота у церквах, звичайно, велася.

Все ж австрійський парламент прийняв кілька законів, які дещо полегшували офіційний відхід заробітчани у сусідні держави [4. 1895. 4 січ.].

Але через 3 роки ситуація повторилася. Знов-таки через недорід 1894 р. кукурудзи буковинські селяни, побоюючись голодної смерті, тікали – українці і молдавани – до своїх одноплемінників по той бік австрійсько-російського кордону. Рух цей почався з квітня 1895 р. За короткий час с. Вікно покинуло 33 мешканці, с. Чорний Потік – 47 мешканців і т. д., причому з членами родини, домашніми пожитками [7. Спр. 6640. Арк. 29–30; 8. Спр. 86. Арк. 9]. Деякі сім'ї були затримані в Новоселиці і повернуті в села, хоч мали на руках закордонні паспорти [1, с. 214–215].

Крайовий президент Гойос у своєму розпорядженні від 27 квітня 1895 р. вимагав від крайового командування жандармерії, прокуратури, ба навіть православної консисторії у різний спосіб боротися проти еміграції: не видавати закордонні паспорти, арештовувати агітаторів і віддавати їх до суду, священикам – вмовляти селян у церквах не покидати свої села [10, с. 46–47, 182]. Заохочене крайовим начальством, енергійно діяло командування крайової жандармерії. У рапорті президії Крайового управління від 29 квітня 1895 р. підполковник Індра доповідав, що він видав наказ по жандармерії, у якому вимагалось: стримувати недозволену еміграцію, своєчасно вивідувати, хто має намір таємно покинути край, хто раптом продає свою землю, майно, пильно охороняти кордон, рішуче діяти проти агітаторів, які агітують до виїзду в Російську імперію, вести серед населення роз'яснювальну роботу проти еміграції, діяти спільно з повітовими властями та ін. [7. Спр. 6640. Арк. 7].

Хоча власті на місцях мусили виконувати розпорядження «зверху», але й намагалися пояснити справжні причини еміграції. Так, начальник Кіцманського повітового управління Захар у своєму донесенні президії Крайового управління від 30 квітня 1895 р. доводив: «Цим людям, які належать до найбільшніх верств населення цього повіту, навряд чи можна відмовляти видавати закордонні паспорти тим паче, що як мені цілком докладно відомо, власники маєтків і орендарі, зо-

крема ті, що [мешкають] поблизу Дністра, платять їм таку низьку поденну плату (15 – 20 кр[ецерів]), що вони фактично не могли би їх існування не забезпечувала б можливість заробітку за кордоном...» [10, с. 46]. Отже, і в даному випадку властьпретерждаці добре знали причини еміграції селян, але заради забезпечення місцевих великих землевласників та орендарів мастків дешевою робочою силою перешкоджали малоімущим селянам відходити на заробітки у межі Російської імперії.

Поряд з адміністративними заходами проти еміграції населення на схід начальник Крайового управління знову звернувся до Буковинської православної консисторії, підкреслюючи, що стримання еміграції – це не тільки поліцейська справа. «Своє дохідливе, проникливе слово і повчання й роз'яснення мають сказати в першу чергу духовні провідники, щоб уберегти населення від необдуманих вчинків, бо після повернення вони можуть стати жебраками» [8. Спр. 86. Арк. 11]. І знову, як і 1892 р., консисторія 25 квітня (7 травня) 1895 р. шле циркуляр священникам Кіцманського, Вижницького, Чернівецького, Сторожинецького повітів, у якому, зокрема, підкреслює, що проти еміграції треба діяти проникливим повчанням [8. Спр. 86. Арк. 11–13].

«Вдосконалювалися» заборонні заходи і по державній лінії австрійських властей. 15 лютого 1903 р. Крайове управління Буковини видало розпорядження, а 11 січня 1904 р. додаток до нього про те, що відхід на закордонні заробітки в сільському господарстві може здійснюватися лише з дозволу Крайового управління, при наявності письмових трудових угод, затверджених за місцем проживання заробітчан [6, с. 144].

Проте відхід на заробітки не припинявся. Так, у квітні 1896 р. відбули туди з с. Топорівці Танасій Двірничук, Євдокія Підвисоцька, Домніка Двірничук, Василь Підвисоцький. Сільський староста у зв'язку з цим доповідав Чернівецькому повітовому управлінню: «Уже від давніх років топорівські селяни навесні ідуть у Бессарабію на заробітки, а восени повертаються назад... Щонайменше 10 сімей з Топорівців переходять щороку навесні до Бессарабії і свій заробіток посилають поштою своїм рідним... або привозять зароблені гроші з собою восени додому» [11, с.220].

Не маючи здебільшого певної спеціальності, працювали буковинські сезонники-емігранти у переважній більшості на сільськогосподарських роботах в Бессарабії, як орачі, погоничі, сапальники, косарі, в'язальники снопів, молотники, візники, пастухи та ін. Працювали й при вирощенні кукурудзи, технічних культур, зокрема цукрового буряку [16, с. 7].

У донесенні російського консула в Чернівцях в МЗС Росії за 1903 р. зазначалося, що «впродовж останніх двох років відправлялася в Росію з Буковини маса робітників, так званих, "гонтарників" (спеціалісти з виготовлення гонту і драниць та покриття ними дахів)». Але з 1903 р. їх вплив скоротився, бо місцеві, зокрема бессарабські мешканці самі навчилися виготовляти з буковинського і галицького лісу гонт і дранку [11, с. 244]. Більшість буковинських заробітчан восени поверталися додому. Однак були й такі, які, залишаючись австрійськопідданими, проживали сім'ями за мажами Австро-Угорщини [11, с. 110, 410, 412].

Важливим є питання щодо чисельності буковинських сезонних емігрантів. Загалом впродовж другої половини ХІХ ст. це число було значним, особливо у важкі часи неврожаю і голоду.

З Кіцманського пов. (у т. ч. й Заставнівського) у 90-х рр. ХІХ ст. щовесни відправлялося на заробітки в Бессарабію і Україну кілька сотень селян [6, с. 139]. У голодні роки число заробітчан збільшувалося, у звичайні роки меншало.

Рівень заробітків буковинських сезонних сільськогосподарських робітників у різних губерніях Російської імперії істотно різнився. Звичайно, для них зручніше було б знайти роботу у ближніх губерніях зокрема у Бессарабській, однак тут якраз оплата була нижчою. За даними російської статистики 1910 р., середня місячна плата сезонних робітників у літню пору складала: у Бессарабській губернії на своїх харчах – 10,94 руб., на хазяйських харчах – 9,48 руб. (у т. ч. у найближчому Хотинському пов. – 7,06 руб. і 5,8 руб.), [12, с. II–IV]. У більш віддалених від Буковини губерніях оплата праці сезонних заробітчан була вищою, але й дорожні витрати були більшими, великі відстані не раз доводилося долати пішки. А оплата праці буковинських відхідників у Бессарабії формально була не набагато вищою, ніж вдома. Для порівняння візьмемо офіційну денну плату сільськогосподарських робітників у Чернівецькому пов. у поміщицьких маєтках за 1902 р. В середньому для чоловіків вона становила 1,1 крони (на своїх харчах). Якщо вважати, що місяць мав 24 робочі дні (в неділю люди зазвичай йшли до церкви і не працювали), то місячна плата, отже, становила 26,4 к. [7. Спр. 8801. Арк. 29]. Якщо, далі, враховувати, що 1 рос. руб. дорівнював 2,5 австр. крони, то місячна платня поденника на своїх харчах становила у Бессарабії у 1910 р. (у австрійських кронах) 27,6 к. Але, по-перше, Чернівецький пов. був кращим щодо оплати праці сільськогосподарських робітників, бо частина селян йшла на заробітки в Чернівці, робочої сили дещо меншало, і поміщики та великі орендарі мусили з цим рахуватися. По-друге, у всіх інших повітах денна плата була нижчою. Приміром, орендар маєтку Абрагам Круг у с. Онут платив найманим робітникам 0,3-0,5 к. на день

[7. Спр. 18544. Арк. 5-6]. По-третє, і, це дуже суттєво, буковинські роботодавці намагалися видавати платню найманим робітникам не грішми, а натурою (часто низькоякісним неочищеним збіжжям, суржиком), за якою завжди приховувалася частка неоплаченої праці. По-четверте, у бессарабських та українських губерніях все-таки було більше роботи, відхідникам менше, ніж у рідному краї, загрожувало безробіття.

Великі землевласники та орендарі Бессарабії, користуючись беззахисністю заробітчанин, експлуатували їх, встановлюючи довгий робочий день і невисоку платню. Газета «Буковина» у номері за 26 квітня 1905 р. з гіркотою писала: «Заробітки наших мужиків у Румунії або Бессарабії се чиста епопея визиску і надужить» [4. – 1905. – 26 квіт.]. Хоч відхід на заробітки до Бессарабії на початку ХХ ст. дещо скоротився, однак він продовжувався аж до Першої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боротьба трудящих Північної Буковини проти соціального і національного гноблення у другій половині ХІХ на початку ХХ ст. (Збірник документів і матеріалів). / Упоряд. В.М. Ботушанський, М.М. Кравець, Г.С. Цебенко. Ужгород: Карпати, 1979. – 285 с.

2. *Ботушанський В.М.* Роки лихоліття (Голод на Буковині (1865-1866. ХІХ – початок ХХ ст.) // Вісник Центру буковинознавства. Серія історична. Чернівці, 1993. Вип. 1. С. 71-78.

3. *Ботушанський В.М.* Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 340 с.

4. Буковина (Чернівці). 1887-1908, 1996, 1999, 2007.

5. Буковински Вѣдомости (Чернівці). 1897, 1898.

6. *Гриценко І.А.* Економічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною в ХІХ – на початку ХХ ст. Львів: Вища шк., 1980. – 168 с.

7. Державний архів Чернівецької області. Ф. 3. Крайове управління Буковини. (Далі. – ДАЧО) Оп. 1. Спр. 2868.

8. ДАЧО. Ф. 320. Оп. 1. Спр. 86.

9. Нариси з історії Північної Буковини / В.М. Ботушанський, В.М. Курило, І.А. Гриценко та ін. К.: Наук. думка, 1980. – 340 с.

10. Під колоніальним гнітом. Північна Буковина в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Док. і матер. / Упоряд.: В.М. Ботушанський, М.М. Кравець, М.Д. Никирса. Ужгород: Карпати, 1986. – 206 с. (Документи і матеріали).

11. Споконвічна українська земля. Історичні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною. Док. і матер. Упоряд.: П.М. Василенко, І.А. Гриценко, Ю.П. Ляпунов, Ф.П. Шевченко. Ужгород: Карпати, 1990. – 468 с.

12. Статистика Российской империи. Цены на рабочие руки в сельских хозяйствах частных владельцев в Европейской и Азиатской России в 1910 году. СПб.: Издание Центральной Статистической комиссии Министерства внутренних дел, 1913. Т. LXXX. – 202 с.

13. Berichte über die öffentlichen Sitzungen der Bukowiner Handels – und Gewerbekammer in Czernowitz. Jänner-Dezember 1901. Czernowitz [б.р.в.]. – 278 S.

14. Bukowinaer Rundschau (Чернівці). 1892–1897, 1899.

15. Hauptbericht und Statistik über das Herzogtum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871. Lemberg, 1872. – 422 S.

16. *Fridman A.* Arbeitermangel und Auswanderungen. Referat erstattet dem Zentralausschuß des «Bund österreichischer Industrielle» / Artur Fridman. Wien, 1907. – 71 S.